

ЗАБЕСПЯЧЭННЕ ВАДОЙ ГОРАДА БРЭСТ-ЛІТОЎСКА Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XIX СТ

*Антон Арцюх
Гродна, Беларусь*

У артыкуле прааналізаваны стан забеспячэння пітной вадой г. Брэста. Разгледжаны асноўныя крыніцы вады, яе якасць, а таксама метады яе здабычы

Ключавыя словы: *добраўпарадкаванне, водазабеспячэнне, Брэст, Расійская імперыя*

Пачынаючы з далёкіх часоў людзі часта сяліліся ля вады. Акрамя пітва, яна давала чалавеку ежу (рыбу) і звязаны з ёй сталы ды аселы занятак (рыбацтва). У дадатак, водныя шляхі з'яўляліся магістралямі старажытнасці, па якім можна было збыць свой тавар праплываючым купцам з блізкіх і далёкіх мясцінаў, а таксама, рэкі мелі ролю тагачасных “пошты” і “тэлеграфа”, з дапамогай каторых насельнікі даведваліся, што адбываецца ў чужых краях. Дзякуючы гэтаму, першыя і буйныя гарады Беларусі (Полацк, Віцебск, Брэст, Пінск і інш.) з'явіліся на ўзбярэжжы рэкаў. Адначасова, акрамя вышэйпералічаных функцый, рэкі для паселішчаў такога тыпу як горад набылі абарончае значэнне, стаўшы мяшчанам “хаўруснікамі” і дадатковай натуральнай перашкодай для захопнікаў. Менавіта таму, асноўнымі і адзінымі крыніцамі (натуральнымі або прыроднымі) вады ў горадзе доўгі час з'яўляліся выключна рэкі

Паколькі Брэст быў заснаваны на злучэнні дзвюх рэкаў, Мухаўца і Заходняга Бугу, якія ў сваю чаргу перадвызначалі гарадскую планіроўку, то менавіта ейныя і з'яўляліся асноўнымі крыніцамі пітной вады ў Брэсце. На карысць таго, што дадзены тэзіс адпавядае перыяду першай паловы XIX ст., а значыць і ранейшаму часу, сведчаць справаздачы гараднічых і паліцмайсраў на імя губернатара. Быццам перапісваючы адзін ў аднаго, калі гаворка ішла пра водазабеспячэнне Брэста, яны ў адзін голас адзначалі: *“жыхары горада здавольваюцца вадой ў большай частцы з рэкаў [Мухаўца і Зах. Буга – А.А.], а часткова са студняў, што знаходзяцца пры дамах, каторых налічваецца 14, грамадскіх фантанаў у Брэсце не знаходзіцца”* (дадзеныя за 1835 і 1839 гг.) [4, арк. 24; 5, арк. 13].

Паводле пададзеных звестак, усе гарадскія студні былі прыватныя, то бок, ва ўладанні прыватных асоб, тады як агульных (грамадскіх) калодзежаў або фантанаў у Брэсце не было. Між тым, дзякуючы спецыфічнаму геаграфічнаму становішчу горада сярод дзвюх рэк, рыццё студняў (антрапагенных крыніцаў вады) у брэсцкіх рэаліях не набыло вялікіх маштабаў, што і праявілася ў іх нязначнай колькасці (у 1835 і 1839 гг. налічвалася 14 калодзежаў) [4, арк. 24; 5, арк. 13].

Непатрэбнасць калодзежаў у Брэсце з прычыны абцякання горада з усіх бакоў рачной вадой падкрэсліваў і складальнік медыка-тапаграфічных заўвагаў Брэста за 1835 г. доктар медыцыны М.Я. Чарнабаеў [8, с. 10–11]. На нашу думку, значная частка нешматлікіх гарадскіх калодзежаў знаходзілася менавіта на прадмесцях, у жыхароў,

двары якіх былі дастаткова аддалены ад рэкаў. Калодзежы як інжэнерныя аб’екты па тым жа прычынам былі не папулярны і ў канцы XIX – пач. XX ст. [7, арк. 109].

Такім чынам, вада з рэкаў здабывалася ручным спосабам, уласнаручна ці прыгоннымі людзьмі або з дапамогай асобных людзей-вадавозаў (распаўсюджаныя ў канцы XIX – пач. XX стст.), якія развозілі ваду за асобную плату [7, арк. 54 – 54 аб.]. Дамінуючая роля ручной працы (без інжэнерных прыстасаванняў) у здабычы вады жыхарамі горада панавала аж да пачатку XX ст., калі гарадское кіраўніцтва здзейсніла спробы наладжвання уласнай цэнтралізаванай сістэмы вадаправоду [7, арк. 54 – 54 аб.; 6].

Першыя ўзгядкі аб механізаваных спробах збору ці падачы вады ў горадзе адносяцца да XVI ст., калі працэс водазабеспячэння адбываўся з дапамогай адмысловых інжэнерных прылад. Вадаправод таго часу ўяўляў сабой вадзяны млын, т.зв. “млын-рурмус”, у якім для падачы вады выкарыстоўваліся медныя помпы. Дадзеная тэхналогія здабычы вады была вынайздзена ў пачатку XVI ст. у Заходняй Еўропе, адкуль прыйшла і на нашыя землі [2, С. 450–451].

Паколькі млын выкарыстоўваўся ў стратэгічных мэтах (падчас аблогі) і забяспечваў вадой выключна замак, то ў мірны час ён з’яўляўся дадатковым сродкам здабычы вады, аб чым сведчыць той факт, што млын выкарыстоўваўся як сукнавальня і парахоўня [1, с. 445]. Нягледзячы на існаванне ў горадзе такога інавацыйнага на той час сродка транспартыроўкі вады, асноўным спосабам яе здабычы надалей заставаўся ручны. За млыном-рурмусам быў замацаваны адмысловы чалавек са спецыяльнымі ведамі карыстання дадзенага механізму – рурмістр – які за сваю працу атрымліваў штотыднёвую плату. Праўда рурмістр атрымліваў заробак толькі калі млын падаваў ваду ў замак.

Паколькі сам замак у наступныя стагоддзі неаднаразова гарэў, цярэў аблогі і рабункі, а з пачатку XVIII ст. быў занядбаны, то паралельна і механізм, які забяспечваў яго вадой знаходзіўся ня ў лепшым стане. Так, былы ад’ютант Т. Касцюшкі – Ю. Урсын-Нямцэвіч, праяджаючы праз “сталіцу свайго ваяводства” у 1816 г. і адзначаўчы брудны стан горада, пры апісанні брэсцкай фартэцыі, звярнуў ўвагу на раскіданыя рэшткі старога замкавага рурмуса: *“Відаць ў ім [замку – А.А.] толькі разваліны вежы, дзе асуджаная шляхта сядзела ў скляпеннях, тры дамкі і рэшткі схаваных у зямлі рур, або водацягаў”* [9, с. 220].

Пасля ўваходжання г. Брэста ў склад Расійскай імперыі з прычыны нізкага ўзроўню добраўпарадкавання гарадоў, асабліва правінцыйных павятовых цэнтраў, замест вадаправоду, мяшчане актыўна выкарыстоўвалі ваду з абцякаючых гарады рэкаў ды калодзежаў ды спажывалі прадукты са сваіх уласных грунтаў на прадмесцях [3, с. 209].

Што да якасці вады, то ў першай палове XIX ст., яе санітарны стан, перш за ўсё для ўжыцця як пітнай, пераважна быў задавальняючым. Тым больш нікай буйной прамысловасці ў сучасным разуменні, як і таксічных ды небяспечных ад яе адходаў скідаемых ў рэкі, тады не было. Але былі іншыя адходы – прадукты жыццядзейнасці жыхароў, у большасці гаспадарчыя. Гарадскія жыхары ўвесь бруд, што збіраўся на працягу года і больш працяглага тэрміну ў іхніх заезжых пры дамах дварах *“хоць бы раз на год [у лепшым выпадку – А. А.] ... выкідвалі на бліжэйшыя берагі Буга і Мухаўца. [А таму] узнікаючыя з гэтага выпарэнні, асабліва ў летні час, прыкметна ... [псавалі] наветра”* [8, с. 6 - 7]. Але смярдзючай і непрыдатнай для спажывання вада была толькі ля берагоў і ніжэй па плыні, бо той жа Чарнабаеў характарызуе ваду абедзвюх рэк як *“чыстую, мяккую, безгустоўную, годную для піцця і гатавання ежы”* [8, с. 10].

Пазней (у канцы XIX ст.), прыдатную для пітва ваду захаваў толькі Заходні Буг. Тым не менш, воды р. Мухаўца, нягледзячы на сваю моцную забруджанасць, надалей заставаліся фактычна адзінай крыніцай вады для большасці насельніцтва горада: *“ужываная ... жыхарамі горада Брэста, вада ў большай частцы з ракі Мухаўца, ... балотная, ... марудна рушыцца ў выніку шлюзнай сістэмы, куды сцякаецца па месцазнаходжанню свайму ўвесь гарадскі бруд[,] да таго забруджаная, што ... немажлівая і шкодная да ўжыцця...[але] небагатыя жыхары вымушаны ўжываць з той*

ракі [з Мухаўца – А.А.] ваду, заможным жа гаспадарам дастаўка больш чыстай вады з ракі Буга ... абыходзіцца дастаткова дорага...” [7, арк. 109]. Такая моцная забруджанасць Мухаўца звязана, перш за ўсё, з пераносам горада падчас будаўніцтва крэпасці на Кобрынскім фарштаце, для якога рака стала адзінай воднай артэрыяй, на каторую прыпала ўся антрапагенная дзейнасць позняга новага і найноўшага Брэста. Менавіта таму, адной з прычынаў уладкавання вадаправоднай сістэмы у горадзе, акрамя супрацьпажарнай бяспекі, з’яўлялася незадавальняючая якасць вады [7, арк. 109, 469 – 470 аб.; 6, арк. 78 – 78 аб.].

Здабыча вады як ручным, так і механічным спосабам мела свае рызыкі. Пра гэта кажуць знаходкі целаў патоўленых нябожчыкаў, інфармацыю пра каторых можна знайсці ў вышэйпрыведзеных справаздачах на імя губернатара. І хоць у большасці выпадкаў прычына смерці патоўленнікаў была невызначана, разам з тым, найбольш верагоднымі чыннікамі іх пагібелі, акрамя крымінальных, маглі быць няшчасныя здарэнні падчас набрання вады ў з’яўляючыся (і ня толькі). Дзякуючы таму, што такіх няшчасных здарэнняў было ня шмат (у 1835 г. знойдзена 2 цела, у 1839 – 1), ды і плыні рэкаў былі дастаткова хуткімі, то такія факты аніяк не ўплывалі на прыдатнасць вады [4, арк. 23–34; 5, арк. 12–24 аб.; 8, с. 10].

Што тычыцца якасці калодзежнай вады, то ў першай палове XIX ст., яна была прыдатнай для піцця. Прынамсі, у ваколіцах горада, ля мызы Рэчыцкай, расійскія жаўнеры, стаяўшыя там лагерам, ужывалі яе без аніякіх для сябе наступстваў [8, С. 37–38]. Як і ў рэках, у калодзежах таксама раз-пораз знаходзілі целы патоўленнікаў, але зноў ж такі здарэнні такога кшталту былі рэдкасцю. Так, у 1835 г. было знойдзена цела жанчыны, прычына смерці якой у справаздачы была пададзена як “выпадкова зваленая ў студню” [4, арк. 23–34].

Такім чынам, падсумоўваючы, трэба сказаць, што водазабеспячэнне г. Брэста ў першай палове XIX ст. абумоўлівалася не толькі ўпарадкаванымі мерамі ці іх адсутнасцю, але і вызначалася былымі традыцыямі ды спецыфічнымі гісторыка-геаграфічнымі ўмовамі развіцця горада. Падчас працы над дадзенай тэмай, аўтар прыйшоў да наступных высноў:

1. Для спажывання жыхарамі горада ў першай палове XIX ст. выкарыстоўваліся два тыпа вады: рачная і падземная (калодзежная). Прычым першы тып дамінаваў ад старажытных часоў да ўладкавання ў горадзе вадаправоду ў пач. XX ст.

2. Для здабычы вады выкарыстоўваліся як натуральныя сродкі (уласна ручны, так і інжэнерныя аб’екты (прыстасаванні, прылады і тэхналогіі – студні, млыны-рурмусы, а пазней, у пач. XX ст. паўнаўтасныя сістэмы вадаправоду). Прычым доўгая перавага натуральнай здабычы вады над механічнай, тлумачыцца прастасцю дадзенага спосабу і блізкасцю дзвюх рэкаў. Былая інжэнерная культура забеспячэння вадой г. Брэста, хай сабе ў стратэгічных мэтах, адрознівалася высокім узроўнем арганізацыі, але, на вялікі жаль, так і не развілася ды спыніла сваё існаванне разам з абарончым аб’ектам у пач. XIX ст.

3. Санітарны стан як рачной, так і падземнай вады ў адзначаны перыяд у вялікай ступені адпавядаў нормам гігіены. Але ў той жа час з пачаткам разгортвання капіталістычнай эпохі на беларускіх землях, выпадкі забруджвання наваколля ўжо мелі месца быць (хоць і не ў вялікай колькасці), будучы прадвеснікамі праблемаў тэхнагеннага грамадства.

1. Документы Московского архива Министерства юстиции / Сост. М.В.Довнар-Запольский. – Москва : Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1897 – Т.1. - 596 с
2. Нарысы гісторыі культуры Беларусі. У 4 т. / А.І. Лакотка [і інш.] ; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Том 1. Культура сацыяльнай эліты XIV – пачатку XX ст. – 575 с.
3. Нарысы гісторыі культуры Беларусі. У 4 т. / А.І. Лакотка [і інш.] ; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск : Беларуская навука, 2014. – Том 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. – 575 с.

4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне (НГАБ у Гродне). – Ф. 1. – Воп. 19. – Спр. 863. Годовые отчёты уездных городов губернии за 1835 г.
5. НГАБ у Гродне. Ф. 1. – Воп. 20. – Спр. 3. Годовой отчет о состоянии гор. Бреста за 1839 г.
6. НГАБ у Гродне. Ф. 492. – Воп. 1. – Спр. 10. Дело Брестской городской управы о сооружения в г. Бресте водопровода (1901-1908 гг.)
7. НГАБ у Гродне. Ф. 492. – Воп. 2. – Спр. 13. Документы (проекты договоров, постановления, объяснительные записки и др.) об устройстве водопровода и трамвайной линии (1898-1901 гг.)
8. Чернобаев, Н.Я. Медико-топографические замечания о городе Бресте-Литовском / Н.Я. Чернобаев // Военно-медицинский журнал. – 1835. – ч. XXV, 1. – С. 3–39.
9. Niemcewicz, Julian Ursyn. Podróże historyczne po ziemiach polskich: między rokiem 1811 a 1828 odbyte / Julian Ursyn Niemcewicz. – Paryż, 1858. – 528 s.